

ПОЄДИНОК ЖАНА ДЕ БЮЕЯ ТА ДЖОНА ЧЕЛОНСА В МІСТІ ТУР 1446 РОКУ: КІННЕ ТУРНІРНЕ ЗІТКНЕННЯ À *OUTRANCE* У ТЕКСТАХ ТА ЗОБРАЖЕННЯХ

Володимир Гуцул

Combat of John Chalons and Luis de Bueil in Tour 1446: Joust À Outrance in Texts and Visual Sources

Volodymyr Hutsul

This paper is focused on the joust between English squire John Chalons and French écuyer Louis de Bueil, that was held in 1446 in Tours, France, in the King Charles VII of France and his courtiers presence. The mounted combatants fought with full armour on using couched lances. The article also covers the connection issue of this chivalric encounters type with warfare and military practices of that time, their effectiveness in then military training and interpretations of 15th century tournaments and pas d'armes in the 20th -early 21 century historiography. Available existing sources for this event suggest that the fighters with premeditation used lethal combat techniques during the collision, that resulted in Louis de Bueil death. However, Jean de Bueil, the older brother of the deceased, soldier, courtier and writer, expresses his highly hostile attitude towards chivalric practices of this kind in his autobiographical work "Le Jouvencel", which in the long run led to a false interpretation of the Late Middle Ages pas d'armes as an escapist and anachronic manifestation of the Late Middle Ages elites culture, spread by renowned Dutch scholar Johann Huizinga and his epigones. The article has its emphasis on participants' arms and armour, as well as their impact on the course and result of a joust. The paper presents the analysis of the narrative program of eight mid. 15th century colored handwritten miniatures, conveying the stages and course of the duel. Visual narration is created with profound knowledge of the knight weapon and equipment features, as well as an accurate understanding of the equestrian encounters course and logic. Depicted by unknown artist plate armor on the combating fighters has direct historical analogies among the preserved survived artifacts of knights weapons. This miniatures series may be considered as a 'documentary military art' prominent example for its time.

Keywords: tournament, joust, mounted shock combat, couched lance, arms and armour.

Йоган Гейзинга у своїй знаменитій роботі «Осінь Середньовіччя», виданій вперше 1919 р., в ефектний спосіб затаврував лицарські ідеї і базовані на них воєнні та турнірні практики XIV – XV ст. як ірраціональний анахронізм та ескапістські забаганки вперто практиковані тими представниками воєнних еліт, котрі не могли або не хотіли давати собі раду із викликами часу (Huizinga 1924, 58 passim), Харизма Гейзинги призвела до того, що бойова ефективність лицарства як мілітарної сили в цілому, так і його титульної бойової практики - таранного бою¹, особливо на пізніх етапах його існування, піддавалася сумніву або заперечувалася

¹ Техніка таранного бою кушованим тобто нерухомо затиснутим під пахвою у горизонтальному положенні) списом, що здійснювалася на повному ході вершником у металевому захисному обладунку, від останньої третини XI до XVI ст. включно була основою лицарської тактики як індивідуальної так і колективної (Keen 1984, 23-27)

істориками повністю і замалим не автоматично аж до 1980 - их рр. Обмежимося лише найвимовнішими прикладами, дотичними воєнних студій.

Майкл Говард у своїй популярній синтезі про війну в європейській історії, назвав рицарство у XV ст. «елегантним анахронізмом» постулюючи у парадоксальний спосіб повну небоєздатність і неабияку кошовність суцільно броньованого рицаря та його почту на битевному полі. Причини, через які представники воєнних еліт і всі без винятку державні адміністрації західного світу аж до середини XVI ст. – а подекуди і значно пізніше – в масовому порядку інвестували чималі кошти в рицарську мілітарну технологію, і цим самим стимулювали бурхливий розвиток нібито неужиткової рицарської зброї², як зачіпної так і захисної, залишилися поза увагою дослідника (Howard 1979, 1-19). Думка Говарда повністю співпадає з міркуваннями найвідомішого цивільного історика військової справи Джона Кігана. Той, пишучи про битву при Азенкурі (1415), висловився про рицарство як про силу, котра втратила своє мілітарне значення століттям раніше. (Keegan 1976, 317).

Американець Бернард Баграк, на сторінках програмної *«Кембриджської історії воєнної справи»* (вийшла друком 1995 р., редактована основоположником «нової воєнної історії» Джеффри Паркером) у характерній для нього безкомпромісній манері хвацько розвінчав «міф кінного рицарства», зневаживши буквально усі середньовічні текстові джерела про мілітарне значення стану як такі, що перебували «під цілеспрямованим патронатом тих хто вважав себе військовою елітою». Їм на заміну Баграк запропонував свою власну візію воєнної справи Середньовіччя, де рицарство було «заледве одним елементів куди складнішої системи мілітарних реалій». (Parker 2008, 101)

Чи не першим хто не без успіху заперечував твердження Гейзинги, був Малкольм Вейл. В 1981 р. з'явилася його програмна праця *«Війна і рицарство. Воєнна справа та аристократична культура в Англії, Франції та Бургундії наприкінці Середньовіччя»*. Автор широко користав з антропологічного підходу Джона Кігана і, як сам зауважив, паралельно з Філіпом Контаміном прийшов до висновку про те що «між війнами Середньовіччя і Нового часу немає розриву, навпаки, помітний поступовий перехід, повільні зміни як на практичному так і ментальному рівні». (Vale 1981, ix) Вейл побудовав свою роботу як концептуальну реакцію на ідеї Йогана Гейзинги та його епігонів. Він сконцентрувався на критиці популярної серед академічної спільноти візії пізньо середньовічного рицарства як zdegradovanoї воєнної сили, котра кохалася у турнірному ескапізмі. Полемізуючи з Хейзингою, він на комплексному, ретельно добраному джерельному матеріалі послідовно спростовував поширені академічні стереотипи про невжитковість для воєнної підготовки пізньо середньовічних турнірів, про анахронічність рицарської кінноти в добу найманих армій, про перевагу середньовічної і ранньомодерної вогнепальної зброї над латним обладунком. Взагалі не торкаючись проблеми ефективності і масовості таранного бою в XII-XIII ст., проте визнавши кризу рицарської кінноти в XIV ст., Вейл не без успіху доводив, що рицарству вдалося переламати ситуацію на свою користь шляхом анатомічного

² Мілітарні реалії середини і навіть другої половини XVI ст. значно різнилися від теоретичних розважань сучасних дослідників. Джеймс Вуд на документальному матеріалі доби Релігійних війн у Французькому королівстві між гугенотами та католиками довів що чисельність так званих *gendarmes*, тобто важкокінних вершників у латному обладунку постійно зростала, «у період близько 1578 р. *gendarmerie* не тільки не зникала, але майже цілковито тріумфувала над легшими типами кінноти, абсорбуючи їх, і таким чином стала єдиним домінуючим різновидом кінноти в королівській армії» (Wood 1996, 145). Більше того, рицарська кіннота із списками визначала перебіг та результати битви під Дре (1562), тоді у заключній фазі битви відсутність списів для таранної атаки, зужитих вершниками Гаспара де Коліньї попередньо, не дозволила гугенотам остаточно переламати ситуацію на свою користь. Втрати серед піхоти та артилерії в останніх були катастрофічними, проте і сам адмірал Коліньї і деякі інші сучасники битви вважали перемогу католиків «непевною і сумнівною», оскільки останні втратили неспівмірно більше жандармів ніж протестанти. (Wood 1996, 119 passim, 190-196)

вдосконалення захисного обладунку, тактики, та професіоналізації. Вейл вважав що таранний бій не лише не втратив на ефективності протягом XV ст., але навпаки значно виграв через впровадження так званого аррету – відкидного гаку що з правого боку кріпився до латної кіраси і об який рицар впирав кушований спис перед ударом. Цей винахід значно полегшив прицілювання і збільшив потужність цієї зброї. (Vale 1981, 100 passim) Робота суттєво коригує як історіографічні уявлення про рицарство так і усталені періодизації військової історії, проте прихильники неопозитивістичних трендів у мілітарних студіях на зразок Бернарда Баграка вважають за краще її ігнорувати.

В цілому так само думав визнаний авторитет із рицарської проблематики Моріс Кін. „Часто перебільшується дистанція яка відділяла рицарські турніри від поважної війни в добу пізнього Середньовіччя. В XV ст. те та інше не здавалося настільки відірваним одне від одного що в житті що в літературі: ці заняття різнилися, проте обидва були найважливішими у світі воєнних еліт» (Keen 1984, 208).

Дещо пізніше Ян Франс Вербрюгген, бельгійський зачинатель воєнної історії Середньовіччя, автор одної з перших синтез *«Військове мистецтво в Західній Європі в Середні Віки від VIII ст. до 1340 р.»* (Verbruggen 1997) підтримав концепцію Вейла у своїй полеміці з Бернардом Баграком. (Verbruggen 2005, 46)

На зламі XX та XXI ст. Сідні Енглоу у піонерській роботі *«Бойові мистецтва Ренесансової Європи»*, присвяченій західним фехтувальним трактатам, підтримав патріархальні погляди Йогана Гейзинги, висловившись, і то на завершення окремого розділу про кінний бій з кушованим списом, так. “Який, власне, ужиток мали техніки описані авторами *[фехтувальних трактатів XV - XVII ст. які цитує Енглоу – коментар В. Г.]* і розглянути мною? Вони регулярно наголошували на тому, що подібні вправи мали неабияке значення у підготовці до війни, а тому, здається, варто погодитися з Массаріо Малатестою, у тому, що «кожен різновид джости³ згодиться у справжній битві». Але неможливо противитися висновку, що навички, котрі рицарі діставали у бою на списах на турнірах (*from lance play within the lists*) були придатними виключно там само – на турнірних бойовиськах. Але якщо турнірне поєдинкування на списах (*jousting*) готувало рицарів до наступного такого ж, то в такому випадку, питаємо ми, у чому ж насправді полягало призначення турніру?” (Anglo 2000, 252)

Не так давно Ноель Фелоуз спробував узгодити обидва погляди, посилаючись на досить пізній трактат кастільця Хуана Кіхади де Реайо *«Доктрина рицарського мистецтва»*, виданий 1548 року. У дещо парадоксальний спосіб Фелоуз зауважив: «джости були фізичними, гімнастичними вправами, котрі могли допомогти чоловіку витримати випробування битви, проте іронія цього спорту полягала в тому, що найгірші турнірні бійці, постійно биті в лице і корпус, з’їжджаючись до двадцяти семи раз за один поєдинок, були останніми які впадали в паніку і розбігалися, якщо такі речі траплялися у справжній битві. ... Тому, тверезо міркуючи, різниця між турнірами і формальним воєнним вишколом, на мою думку, не може бути визначена чітко. ... Я згідний з Вейлом у тому що [турнір та війна] були двома суміжними видами діяльності, і в обидвох рицарству належало брати участь. Проте, на відміну від Вейла, котрий наполегливо стверджував, що одна діяльність складала формальний вишкіл для іншої, я б вказав би на те, що «Доктрина рицарського мистецтва» не бачить прямого зв’язку між джостою та війною. Навпаки, п’ятий розділ трактату спеціально описує в деталях те, як рицар мусить готуватися до війни, оскільки для війни нехарактерні правила та етикет, притаманні турніру». (Fallows 2010, 240-241)

³ Джоста (*Joust*) – індивідуальний кінний поєдинок армованих вершників з ужитком кушованих списів (Barber & Baker 1989, 213).

З цим можна було б погодитися, тим більше, що «правдивій війні» в трактаті присвячено лише один розділ, якби той не починався з опису таранної атаки кушованим списом. «Ви повинні тримати спис у руці, вмістивши його у вток⁴. Переходячи на чвал покладіть спис у аррет і націльтеся противнику у живіт. Якщо спис зламався [після удару] беріться за есток⁵». (Fallows 2010, 475)

Ця дискусія далека від завершення. Основна мета нашої статті полягає в тому аби на матеріалі окремо взятої мілітарної акції, (кінному таранному поєдинку армованих у повні латні обладунки вершників, де в якості зачіпної зброї використовувалися кушовані списи), поміркувати над ефективністю таранного бою в середині XV ст., а також боєздатністю носіїв цієї мілітарної технології. Додаткової актуальності цьому наміру додає традиційна непопулярність таких сюжетів в українській історіографії, де до сього часу панують архаїчні, якщо не сказати дилетантські погляди на історію західного рицарства.

Поєдинок, котрому присвячена дана робота, відбувся 5 лютого 1446 р. у французькому місті Тур і у довготривалій перспективі спричинив чималий вплив на історіографію західного рицарства, про що нижче. В ньому, за попередньої домовленості, мали зійтися: француз Луї де Бюей та англієць Джон Челонс, який спеціально для цього прибув до Франції. Луї походив з відомої шляхетної родини, він був молодшим братом Жана де Бюей (1406-1477), майбутнього адмірала Франції, соратника Жани д'Арк і товариша по зброї легендарного французького капітана Ла Гіра,. Їх батько, Жан де Бюей - старший загинув у битві при Азенкурі, одній з найвідоміших мілітарних катастроф французького рицарства. Жан та Луї з молодих років були привчені до зброї та війни. Луї де Бюей, сеньйор Марманду, як і старший брат, командував французькими найманцями, так званими «обдирачами» (*écorceurs*) в Бретані, і в 1444 р. навіть встиг побувати в англійському полоні. Початок своєї кар'єри Жан де Бюей, колоритно змалював у автобіографічному тексті *Ле Жювенсель*, добре відомому історикам середньовічної воєнної справи, де у белетризованій формі описав свої пригоди під час Столітньої війни.

Про Джона Челонса відомо лише те, що він носив титул сквайра і був сином рицаря. (Moffet 2010, 74)

Поєдинок добре відображений в джерелах. Найдетальніший звіт про бій міститься у рукописному кодексі RAR.0035(I.35) другої половини XV із Королівського арсеналу у Лідсі. Кодекс, що складається з серії документів і нарацій, дотичних пізньосередньовічної турнірної традиції – містить окремий розділ з детальним, «репортажним» повідомленням очевидця, яким скоріше за все був згаданий у манускрипті англійський герольд ордену Підв'язки, котрий ескортував Джона Челонса. Повідомлення кодексу супроводжує серія «покрокових ілюстрацій» - вісім кольорових мініатюр що послідовно фіксують хід бою. У цій статті цитовано транскрипцію оригіналу, здійснену Ральфом Домініком Моффе. (Moffet 2010)

Також до нас дійшло повідомлення з «французького табору». Пікардійський хроніст з власним військовим досвідом, учасник битви при Монлері (1465), Матьє д'Ескуші присвятив поєдинку окремий розділ своїх Хронік. (d'Escouchy 1863, 107 - 110)

За домовленістю, Челонс та Бюей мали битися у різновиді поєдинку, котрий у джерелах доби позначався терміном *à outrance*. Визнані дослідники турнірної традиції Річард Барбер та Джульєтт Баркер дають таку дефініцію терміну. «Зіткнення *à outrance* відбувалося за правилами війни, що означало ужиття бойової зброї і застосування бойового захисного

⁴ Вток (в тексті - *суха*) – чохол, прикріплений до обладунку або сідла, для підтримки списа у неробочому положенні, куди вставлялася нижня частина списа, або ж сама нижня частина древка, яка поміщалася в цей чохол. (Forgeng 2018, 297)

⁵ Есток (в тексті - *estoque*) – меч призначений для бою в обладунках, позбавлений січних лез і придатний виключно до колольних ударів, з жорстким клинок, зазвичай трикутним в перетині. (Forgeng 2018, 293)

обладунку. Летальні фінали або серйозні поранення постійно траплялися у таких поєдинках, які загалом відбувалися як акції детерміновані персональною чи національною ворожнечею. Термін позначає також номенклатуру озброєння яке вживалася у таких зіткненнях.» (Barber & Baker 1989, 212)

У наративних текстах XV ст. збереглося чимало детальних звітів про перебіг того чи іншого кінного поєдинку *à outrance*, (структурованих відповідно до кількості кінних сутичок – найвідомішими є мемуари бургундського придворного Олів'є де Ла Марша та анонімний життєпис «кращого рицаря всіх часів» Жака де Лалена. Проте повідомлення про бій Джона Челонса та Луї де Бюея, вміщене до лідського манускрипту цікаве насамперед паралельним візуальним репортажем. Вісім кольорових мініатюр виконані без зайвих декоративних прикрас, проте точні в деталях і збіжні з текстом, представляють собою паралельну візуальну нарацію варту не меншої уваги аніж письмова розповідь герольдів.

Опис цього бою, який наведено у манускрипті із королівського арсеналу в Лідсі є не лише сухим звітом компетентного глядача, точним в технічних деталях таранного зіткнення, але і пластичною картиною, що переконливо передає драматичну атмосферу «рицарських діянь» доби Столітньої війни. Починається вона так.

Року Божого 1446 шляхетний зброєносець Джон Челонс з Англійського королівства прибув до вільного міста Тур в Турені аби здійснити певні збройні діяння з Луї де Бюеем, котрий служив королю Карлу, котрі діяння були належним чином узгоджені між цими зброєносцями у вигляді відповідних статей. (Moffet 2010, 163 *passim*)

На жаль, документ який містив умови поєдинку до нас не дійшов, натомість збереглася письмова угода із шести пунктів щодо подібного поєдинку між англійським сквайром Джоном Естлі та французом П'єром де Массі, що відбувся 29 серпня 1438 р. в Парижі. Воно містить такі умови. Обидва комбатанти повинні битися верхи у латному обладунку (*harneis*) без щита та певного застосунку для підтримки спису названого в тексті *reste of avauntage*. (Cripps-Day 1918, р. xxxv) Ральф Домінік Моффе вважає що останнім терміном позначався додатковий зворотній гак для підтримки задньої частини древка списа, котра опинаялася за спиною комбатанта при кушуванні. *Reste of avauntage* не слід плутати із значно коротшим, зазвичай відкидним гаком для упору спису, котрий кріпився до правого боку кіраси в області грудини – так званого *rest of lance*, або, французькою, *arret de cuirass*. (Moffet 2010, 36-37) Крім того угода визначає кількість зіткнень – їх мало бути шість, а також місце для бою - ним виявилася паризька вулиця, наголошує на тому, що усі шість пар списів забезпечує сторона яка є ініціатором збройного діяння – тобто французький зброєносець П'єр де Массі, а також застерігає право для учасників поза визначеними обмеженнями споряджатися так як вони вважають за краще. (Cripps-Day 1918, р. xxxvi)

І тому названий Челонс прибув у місто дев'ятнадцятого числа місяця січня і вчинив вказані діяння у неділю п'ятого числа місяця лютого. І того дня він ввійшов за бар'єри біля дванадцятої години з великою честю та непорівняльною пишністю. Там був король Карл, суддя бою, разом з королевою, а з ним було багато шляхетних принців, герцогів, графів, баронів та інших помітних персон, а також декілька дам і дівиць.

Манускрипт згадує близько тридцяти найпомітніших представників двору Карла VII, в тому числі кількох його найкращих воєначальників – орлеанського бастарда графа Дюнуа, графа Гастона де Фуа, Жана де Бюея і Потона Сентрала. «А до того зібралося від десяти до дванадцяти тисяч простого люду, кінних і піших аби подивитися на це збройне діяння».

І таким чином названий Челонс вийшов на битевне поле за годину перед Луї де Бюеем і тут він відрекомендувався перед королем та королевою і шляхетними

панамі, дамами і дівицями які були там і серед яких були дві дочки шотландського короля. І названого Челонса супроводжував лорд Дадлі, Меттью Гоух і одягнуті в обладунки зброєносці, десять з яких несли списи перед названим Челонсом, а також кілька шляхетних герольдів, одягнутих у герби названого Челонса. І з ними були четверо сурмачів, кожен з яких виніс на поле герб названого Челонса і такими були їх імена: Коллер, герольд короля, Нусель, герольд лорда Скейлза, Леон Золотий герольд лорда Дадлі і Буль, герольд Меттью Гоуха. Челонс сидів на коні покритому чорними оксамитом з червоними хрестами спереду і ззаду. Після того як він представився перед королем, королевою та присутньою шляхтою, він проїхав по колу у супроводі описаному вище. Троє пажів вели за ним трьох коней у коштовних пополах і плюмажах. Перший з них ніс знак нашого пана короля і вів правницею двох коней дуже коштовно споряджених. Перший кінь був покритий попону срібного кольору, так само як кінь пажу, а другий мав на собі попону з пурпурового оксамиту. І в такому порядку як описано вище він повернувся до своєї квартири.

Перша мініатюра з лідського манускрипту, (Іл. 1) присвячена прибуттю англійської партії до Туру, зображає Джона Челонса на чолі мініатюрної армії. Сам він, при срібних острогах зброєносця, їде попереду, поряд із неозброєним герольдом у підв'язаному капелюсі, маючи при боці лише так званий *shorte swerde* (Cripps-Day 1918, р. xxxiii)- у вільному перекладі «короткий меч», котрий кріпився до поясу, його супутник поряд веде при сидлі так званий *long swerde* (Cripps-Day 1918, р. xxxiii) «довгий меч» розрахований на дворучний хват, ця зброя була «головним героєм» майже всіх фехтувальних трактатів доби, яких на середину XV ст. існувало вже чимало. За ними їде ще кілька сержантів з мечами та кулачними щитами «баклерами», а також із глефою, комбінованою древковою зброєю. На задньому плані зображені лучники з характерними англійськими довгими луками, їх присутність говорить про те, що почет Челонса був укомплектований на військовий манер, тому навряд чи він вважав майбутній поєдинок втіленням куртуазії і товариськості.



Іл. 1 В'їзд Джона Челонса в місто Тур. Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol 39. Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія



Іл. 2 Джон Челонс перед королем Франції. Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol 40. Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія

Друга мініатюра (Іл. 2) демонструє нам англійського сквайра та його свиту перед королем. Детально виписаний обладунок Джона Челонса, зображення його гарнітуру майже ідеально співпадає з гарнітуром обраним Евартом Окшоттом для наочного позначення типу F його класифікації латних обладунків періоду 1400-1530 рр. Окшотту йшлося про лати датовані 1440-1460 рр. роботи міланської майстерні Місагліа, які належали Фредеріку Вітельсбаху електору Пфальцу. (Oakeshott 1980, 83, 93) Для цього типу характерні гладкі сферичні поверхні, ідеальні для гасіння ударів зброї ближнього бою, великі пластини для захисту плечей (так звані *pauldrons*),

опукла кіраси з плакартами (*placcard*, деталь кіраси для захисту нижньої частини торсу, котра внахлест заходила підтрикутним виступом на поверхню власне кіраси, і кріпилася шкіряними ремінцями на пряжках (італійський стиль) або приклепувалися один до одного заклепками (німецький стиль). (Blair 1958, 80, 94) На жаль ні ця, ні жодна інша мініатюра з кодексу не подає точного зображення способу кріплення плакарту до кіраси. Пах спереду і таз ззаду прикривали конструкції із кількох вигнутих і з'єднаних між собою горизонтальних пластин (*faulds*), що кріпилися до плакарту. У випадку гарнітуру Фредеріка III до цієї конструкції спереду прикріплювалися ще дві пластини для захисту стегон (*tassets*), проте у випадку Челонса їх замінила масивна передня лука сидла.

Приблизно через годину до бар'єрів прибув Луї де Бюей у товаристві знатних і знаменитих панів. Попереду нього були два мули кожен з яких віз дві скрині оббитих червоним оксамитом і стягнутих позолоченими обручами. За цими мулами їхали три коня криті попонами з його гербом і на кожному сиділо по чоловікові в личині блазня. Їх клобуки із великими дзвониками були пришиті до їх вбрання, одна половина з якого була синьою, а інша – білою. Кожен кінь мав навколо шиї ярмо на якому були дзвоники наполовину срібні і наполовину золоті. За ними їхало двоє менестрелів і сурмач, які прегарно вітали публіку, а за ними везли хоругву з його гербом і ще три хоругви поділені на чотири поля, і в кожне з тих полів був вписаний один з гербів належних йому, що доводили його баронство і належність до шляхетного дому, королю та королеві і всій шляхті, котра була тут присутня. Його супроводжували знатні мужі і пани, імена котрих подано нижче.

Першим був Потон де Сентрай, який ніс один з шести списів.

Граф Дюнуа ніс ще один.

Сір П'єр брат герцога Бретонського ніс наступний

Граф Фуа ніс наступний.

Граф Клермон ніс ще один.

Сір Карл Анжуйський ніс шостий спис.

Король Сицилії віз перед ним його шолом, коштовно прикрашений.

Луї де Бюель сидів на коні вв'язаному в дорогоцінну збрую. На крупі коня був дуже пишний білий плюмаж і кінь був вкритий спереду і ззаду срібними пластинами ніби суцільним обладунком і в цих пластинах було чимало коштовного каміння і перлин. На череслах його був дуже цінний срібний пояс. За ним їхало три коштовно осідланих коня, а на них троє пажів і кожен з них мав розкішний шолом з білим пишним плюмажем. Одежа пажів була прикрашена доброю ювелірною роботою, а за ними йшов кінь так само коштовно осідланий.

Урочистість виїзду та пишність почтів ніби свідчить про театральну награність події, проте сучасники сприймали її куди поважніше. Це помітно вже з того що Бюєя до бар'єрів проводжали грізні, досвідчені і широко відомі бійці. Соратники Жани д'Арк: Орлеанський бастард граф Дюнуа і багаторічний капітан «обдирачів», компаньйон легендарного Ла Гіра, Потон де Сентрай. Це були звияжці які врятували справу Карла Валуа від остаточної поразки під Орлеаном 1429 р. і врешті здобули йому французьку корону. Граф Гастон де Фуа та інші «списоносці» Бюєя не без успіхів брали участь у Столітній війні. Врешті, сам Бюей доводився молодшим братом «Чумі На Англійців» Жану де Бюєю. Делегація герольдів, що прибула разом із Челонсом із Англії так само говорить про важливість поєдинку.

Третя мініатюра (Іл. 3) близько до тексту лідського кодексу передає пишність виїзду Луї де Бюєя. Обладунок французів нічим не різниться від того що був на Челонсі. Важко сказати чи присутність блазнів у його свиті, як це видно із зображення, була випадом у бік Джона Челонса. Адже подібні артисти бувало супроводжували турнірних бійців за бар'єри – що видно, наприклад із ілюстрації до «Turnierbuch und Familienchronik» Маркса Вальтера з Аусбургу сучасника події. Він мав нешляхетне походження, проте як турнірний боєць користувався таким авторитетом, що 1452 р. був викликаний на бій разом із своїми товаришами по зброї баварськими герцогами Крістофом і Вольвгангом. (Barber&Barker 1989, 62-63, 69).

Як би там не було, першого «репутаційного» удару противнику завдав саме Луї, вціливши у найуразливіше місце будь якого нобіля – у честь і гонор. Він публічно піддав сумніву шляхетне походження Челонса, певно, розраховуючи вивести того з рівноваги.

Луї послав сіра П'єра де Брезе до короля, оскільки волюючи вийти на бойовисько він не рачив цього зробити, оголошуючи королю та королеві і всій шляхті яка була тут, що оскільки він показав чотири герби чотирьох родів з яких походив і свій власний на додачу то смиренно просить короля, якщо буде на то його ласка, з'ясувати, чи є англієць Челонс насправді добре народженим і шляхетним як казав, і чи герби, які той сьогодні мав при собі, належать йому чи ні, і чи достатньо у того є честі, аби він, Луї, мав з ним на бойовиську



Іл. 3 В'їзд Луї де Бюєя на турнірну арену. Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(1.35), fol 41. Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія.

якусь справу.



Іл. 4 Перша сутичка Жана де Бюея та Джона Челонса. Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol 41. Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія.

Звинувачення, навіть опосередковане, у присвоєнні чужих гербів – було чи не найважчою образою для нобіля, тому витівка француза, насправді, була нічим іншим як неприкритою провокацією. Виглядає на те, що французький король, як і належить доброму сеньйору, у ній повністю підтримав свого васала.

Найшляхетніший і найвельможніший герцог Орлеанський, котрий був біля короля відповів, і

засвідчив королю, що Челонс є правдивим шляхтичем і походить з шляхетного дому і згадані

герби насправді належать йому і що він, принц, знає багатьох його родичів і тому він є благородним мужем що надається до збройних діянь проти Луї. Незважаючи на це, король не вдовольнився його відповіддю і викликав англійського герольда ордену Підв'язки аби знати це напевне і той посвідчив що все це є правдою. Тоді сенешаль П'єр де Брезе повернувся до Луї де Бюея і вказав йому що король посвідчив шляхетство Челонса так само як і те що той є достойним вчинити збройні діяння проти нього. (Moffet 2010, 165-166)

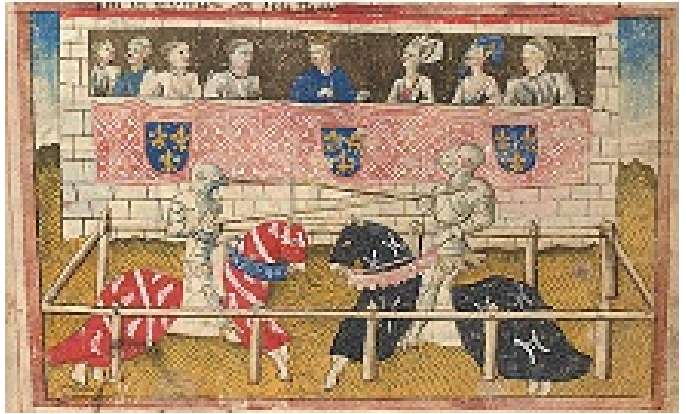
По цьому Челонс та Бюей виїхали на арену і взялися до діла.

При першій сутичці, коли вони з'їхалися, то відважно зламали свої списи один об одного перед королем. І Челонс влучив Луї де Бюею у середину його плечової пластини (*garde bras*) і об неї зламав свій спис, а від наконечника спису відломився добрий дюйм і то ясно було видно. Луї де Бюей ударив Челонса у нижню частину його шолому, там де шия, і пошкодив його подвійну броню і злегка роздробив наконечник свого списа. Луї відкинуло ударом назад, на круп коня.

Далі вони з'їхалися удруге, але заледве влучили один в одного і не зробили нічого при цій сутичці.

Далі вони з'їхалися у третє і зламали списи один об одного і Челонс ударив Луї де Бюея у його плечову пластину на два дюйми у бік від того місця куди він влучив попередньо і зламав свій спис і пошкодив близько пів дюйма наконечника. Луї ударив Челонса у зорову щілину його шолому і там зламав свій спис і вістря його спису залишилося у шоломі Челонса. (Moffet 2010, 166 *passim*)

Як це помітно з тексту, комбатанти повністю усвідомлювали поважність ситуації і одразу взялися застосовувати летальні прийоми – якимось інакше кваліфікувати розраховані і точні попадання кушованим списом у шийну пластину або зорову щілину шолома навряд чи можливо. До прикладу, венеційський лікар Алессандро Бенедетті, котрий особисто оглядав полеглих у битві під Форново (1495) зауважив у своїх щоденниках що майже всі загиблі в бою з боку італійців – а це були імениті місцеві нобілі та їх прибічники, котрі атакували французів у кінному строю – з натур



Ил. 5 Третя сутичка Жана де Бюея та Джона Челонса.
Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol 42.
Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія

речей добре армовані – загинули від точного проникаючого удару в горло, що пробивав латні пластини. (Benedetti, 1967, § 56) Саме ударом спису у забрало противника Джон Естлі закінчив згаданий вище поєдинок з П'єром де Массі. Як повідомляє «Велика книга Пасттонів», манускрипт другої половини XV ст., подібний за структурою до цитованого кодексу з Лідса, «Джон Естлі, сквайр здійснив домовлене збройне діяння в Парижі на вулиці святого Антонія, ударивши названого П'єра де Массі так, що спис пройшов тому крізь голову, і сталося ця року божого 1438 перед королем Карлом Французьким 29 дня серпня» (Cripps-Day 1918, р. xxxvi). Луї де Бюей та Джон Челонс спробували зробити те саме. Виглядає на те, що Джон Челонс обрав ту саму ціль (плечову пластину) двічі так само невинно: удруге влучив точно в ту деталь обладунку, яка була пошкоджена першим ударом. Мініатюри лідського кодексу ретельно фіксують ці деталі. Вартує уваги те, що на всіх мініатюрах де противники зображені разом, Челонс помітно нижчий ростом та менший габаритами ніж Бюей, автор мініатюр ретельно та послідовно передає цю відмінність.



Ил. 6 Четверта сутичка Жана де Бюея та Джона Челонса.
Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol 42.
Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія

Далі, під час четвертої сутички спис Челонса ковзнув по верхній частині шолома Луї, а Луї зламав свій спис вище Челонсового сидла і пробив його латну рукавицю і зламав шарнір його наруча, і зробив його руку нерухомою.

Далі, коли вони з'їжджалися вп'яте, Челонс вціпив Луї у руку і пробив броню на латній рукавиці і саму рукавицю і тяжко поранив його в руку, з котрої потекло багато крові і це була його права рука. Тоді Потон де Сентрай послав до короля прохання аби Луї та Челонс більше не вчиняли сього

дня нічого, оскільки Луї зламав деталь свого обладунку, котру належить відремонтувати. На що король відповів що він мусить звиритися з умовами

поєдинку аби вирішити можна так зробити або ні і викликав сеньйора де Précigny, у котрого зберігалися ці умови. Той відповів що можна залишити все як є. Але Челонс, оскільки був войовничою особою великої хоробрості не погоджувався на те аби цей день минув без того аби не завершилося діяння, заради котрого він приїхав, і через це взяв до руки великий спис і став до потреби. Тоді Луї взяв іншого і вони поїхали один одному назустріч.

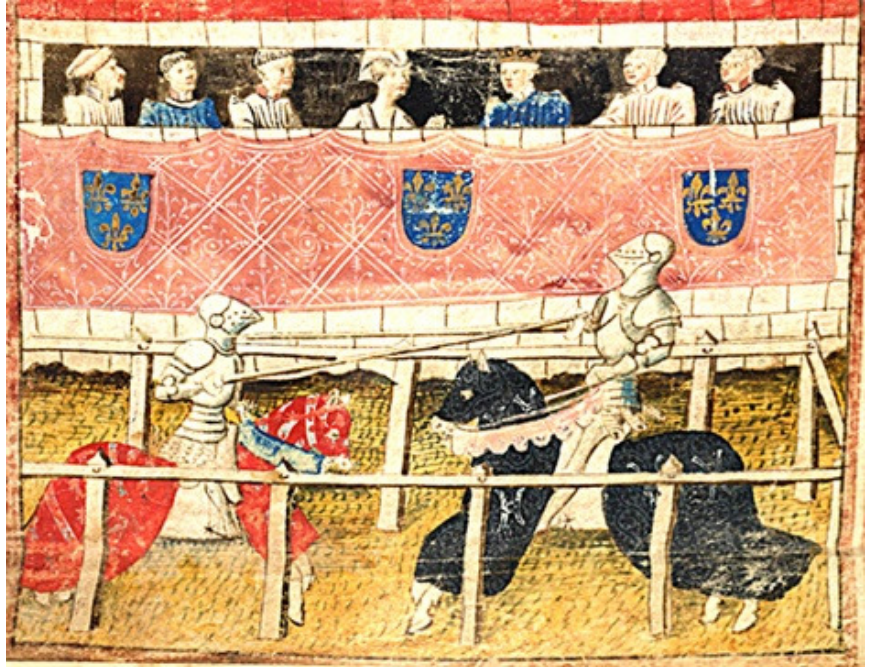
Мат'є д'Ескуші подає іншу версію подій – він вважає, що ініціатором останньої сутички був не Джон Челонс, а Луї де Бюей, котрий був незадоволений ходом поєдинку і вважав його незавершеним. (d'Escouchy 1863, 109) З огляду на присутність короля і старшого брата, така ініціатива з боку Луї є цілком зрозумілою – навіть поранений, він не хотів миритися з очевидною поразкою. Як би там не було, розпорядники турніру стикнулися з проблемою на яку вказував Малькольм Вейл, доводячи мілітарну актуальність турнірних боїв XV ст. – суддям, навіть коронованим, було дуже важко зупинити бій, скоро як він уже почався і бійці ввійшли в азарт збройного змагання. (Vale 1981, 85)

Поєдинок відновився.

Далі, коли згадані зброєносці з'їхалися вшосте ... Челонс вціпив Луї в місце біля аррету, зломив край його кіраси і встромив свій спис глибоко в його тіло і зламав його там і Луї залишився із уламком древка і наконечником списа всередині себе і поїхав із ним у собі аж до кінця арени і там вивернув його із себе власноручно і кров ударила на всі боки. Далі його понесли до павільону де він і помер через шість чи сім годин.

Далі, коли король почув новини про удар, він наказав Челонсу відбути на свою квартиру. По тому Челонс послав гербового короля ордену Підв'язки у супроводі вищезгаданих герольдів до короля, смиренно запитуючи чи його вислання з бойовиська не означає якої королівської немилості до нього, адже король наказав йому покинути поле першим. Він ще не знав в цей час що сталося з Луї, оскільки Луї в останньому зіткненні навіть не зачепив його. По тому Челонс попросився з королем, королевою і з присутньою шляхтою, об'їхав бойовисько і у супроводі вищеназваних джентльменів, гербового короля ордену Підв'язки і герольдів відбув на свою квартиру, котра розташовувалася поблизу.

Сьомого дня місяця лютого Луї було поховано і його похоронна служба урочисто відбулася у великому соборі Туру і на службі було багато шляхти і



Іл. 7 П'ята сутичка Жана де Бюей та Джона Челонса. Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol 42. Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія.

великих панів. Англійські послы були на службі і на прощі і лорд-хранитель малої королівської печатки відспівав високу месу. Після служби тіло було поміщено у катафалк оздоблений п'ятдесятьма смолоскипами з гербовими щитами і ще чотири менших щита було по кутам навколо тіла. (Moffet 2010, 168 *passim*)

Матьє д'Ескуші вважає що Луї де Бюей загинув через те що його права пахва взагалі не була захищена і Челонс вцілів у відкрите місце між кірасою, наплечником (*pouldron*) та прикриттям руки. (d'Escouchy 1863, 109) Пластина, котра прикривала плечовий виріз кіраси, але була відсутня, на думку хроніста, у латах Луї, називалася в джерелах доби *gousset* або *rondel*, вона являла собою круглий диск, що кріпився зав'язками.

Варто приділити увагу озброєнню учасників, його особливості багато в чому пояснюють результат поєдинку. Угода Естлі та Массі чітко оговорює наявність «подвійного» тобто повного латного обладунку «*harneis double*», який прикривав тіло з голови до ніг. Власне його зобразив автор мініатюр на комбатантах. На обох помітні так звані «великі бацинети» типової для 1440 рр. заокругленої форми, підсилені масивними шийними пластинами – беворами (*bevor*). На момент поєдинку такі шоломи використовувався як на правдивій війні так і в договірних турнірних зіткненнях. Характерно що подібний «великий бацинет» із бевором є складовою вищезгаданого гарнітуру Фредеріка Вітельсбаха (Oakeshott 117-118)



Іл. 8 Шоста сутичка Жана де Бюей та Джона Челонса. Рукописна мініатюра кодексу RAR.0035(I.35), fol. 43. Королівський арсенал у м. Лідс, Велика Британія.

Угода окремо наголошує на відсутності щитів у екіпіровці учасників, (*without any shelde*) цієї ж умови дотрималися і Челонс з Бюеем. Що відповідало загальним тенденціям армування другої третини XV ст. – розвиток латного прикриття торсу дозволив відмовитися від щита.

Біла кіраса дозволила впровадити ще один важливий винахід, який значно вдосконалив техніку таранного бою і збільшив потужність удару кушованим списом. Це так званий аррет (*arrest de cuirass*, горизонтальний, зазвичай відкидний гак, що кріпився з правого боку кіраси). До нього впиралося древко кушованого спису. Аррет мав кілька різновидів кріплення – стаціонарний, коли пластина з гаком наглухо приклепувалася до кіраси; і з'ємний – коли до кіраси кріпилися скоби або заклепки з масивними

перфорованими головками (*vervelles*) на які насаджувалася так само перфорована пластина з аретом і закріплюся металевим брусом, котрий пропускався через отвори *vervelles*. Аррет розвантажував руку комбатанта, яка тримала зброю, полегшував приціл і збільшував точність удару. Аррет виявився непересічно ефективним засобом таранного бою – як то помітно з обставин поєдинку, комбатанти трапляли к складні для галопуючого вершника цілі – прорізи шолому, або як Челонс, в одну і ту саму ціль два рази підряд – плечову пластину обладунку противника. Як то зауважив Моффе, «показовим є те, що застосування аррету заборонено у сучасних реконструкціях таранних поєдинків, котрі проводить Королівський арсенал у Лідсі, через те що він значно збільшує потужність удару, що призводить до численних падінь з сідла або поранень у багатьох учасників». (Moffet 2010, 37) Проте доставляючи зачіпний зброї потужності, аррет значно послаблював саму кірасу у місці свого кріплення, оскільки у латній пластині робилися отвори для монтування цієї деталі. Це доводить і окрема вказівка італійський кондотьєра та фехтувального майстра іспанського походження Пієтро Монте на те, що у місці кріплення аррету металевий профіль кіраси мусить бути особливо товстим та міцним. Вона вміщена у його «*Нотатки щодо вправлення у воєнному мистецтві поділені на три книги*», виданих Мілані 1509 р. – джерелі, яке, на думку його видавця і коментатора Джефрі Форгенга «не має аналогів для тих хто вивчає фізичну та матеріальну культуру рицарства». (Forgeng 2018, 1) Пієтро Монте пише «якщо кіраса є достатньо міцною там де кріпиться аррет, деінде вона не мусить бути грубою, проте у місці куди впирається спис, товщина її мусить бути подвійною». (Monte 1509, Lib. Sec., cap. cxviii) В іншому місці він додає: «білій кірасі, крім таранного удару спису, не може заподіяти великої шкоди атака жодною колольною пробивною зброєю, якщо не рахувати арбалету та певних видів бомбард» (Monte 1509, Lib. Sec., cap. cxiv). Джон Челонс, як досвідчений боєць, напевно знав це слабе місце латного обладунку і, як то видно із обставин поєдинку, мав достатню вправність аби туди свідомо поцілити. На що прямо вказує текст манускрипту RAR.0035(I.35), окремо зазначаючи, що Челонсів спис проломив обладунок Бюєя поблизу місця кріплення аррету: «*endroit larrest et Rompy le bort de son harnois*» (Moffet 2010, 124). Згадки про поломані у таранних зіткненнях арети регулярно містяться джерелах доби.

В цьому контексті варто згадати «*Шляхетне діяння Суєро де Кіньонеса*», текст, де описано рицарський турнір, влаштований вище поіменованим кастильським рицарем разом із дев'ятьма своїми товаришами по зброї біля мосту через ріку Орбіго, що знаходився на шляху прочан до Сантьяго-дела-Компостело. Автор тексту, Перо Родрігез де Лена, був особисто присутній на турнірі, і у своєму творі представив «нотаріальну реконструкцію подій що відбувалися між 10 червня та 9 серпня 1434 р., котра – перефразовуючи Ноеля Фолоуза – дозволяла читачу познайомитися з кожною джостою в анатомічних деталях». (Follows 2010, 13-15) «Шляхетне діяння» регулярно згадує про поломані у зіткненні арети, найчастіше від удару вилітали *vervelles* приклепані до кіраси на які надягався сам аррет і закріплювався металевим штифтом, пропущеним крізь них. (Fallows 2010, 408 passim)

Наступні п'ять мініатюр (Іл. 4-8) послідовно передають етапи бою. Обладунки доповнено прикриттям голови – це так звані «великі бацинети» з потужними шийними пластинами (беворами). Аналогії з бацинетом з гарнітуру Фредеріка електора Пфальцу очевидні – це форма та пропорції забрала, розташування зорових та дихальних щілин, масивний бевор що спускається майже до плакарту. Списи, котрими користуються персонажі не є особливо масивними – конструктивно вони ближчі до зброї XIII-XIV ст. – субтильне цільне древко без потовщення на кінці, проте із захисним диском (вамплейтом), такі самі делікатні наконечники. Автор докладно передав перипетії бою, буквально проілюструвавши текст. До прикладу, чітко помітно як Джон Челонс двічі б'є у лівий наплічник Бюєя, а той відповідає ударами у шолом. Натомість зображаючи четверту сутичку, митець зобразив кров,

що тече з ураженої руки Челонса, хоча автор письмової нарації наголошує на тому що кровотечі не було. Тоді як перше поранення Бюея (так само у руку) на сьомій мініатюрі не позначено. Привертає увагу старання автора якомога точніше зобразити цілі, котрі вибирали бійці і способи якими вони їх вражали ударами своїх списів. Тут маємо справу із свідомою «документалізацією» цих батальних зображень.

На перший погляд деталі поєдинку в Турі ніби зійшли з сторінок рицарського роману і навівають алюзії на давно минулі «золоті часи» рицарства, принаймні, так як їх уявляли собі дослідники «старої школи» на кшталт Йогана Гейзинги. Навіть поранені, комбатанти повторно в'їжджають за бар'єри аби остаточно визначити переможця. Приголомшує їх твердість характеру і загартованість. Особливо у Луї де Бюея, котрий не лише продовжив бій з пораненою рукою, але утримався в сидлі після смертельного удару і власноручно вирвав уламок спису з грудей. На останку життя він панував над собою настільки, що не дозволив Челонсу помітити якою важкою є його рана і не дав противнику можливості одразу насолодитися перемогою.

Домінік Моффет, слідом за Мат'є д'Есекуші, схильний вважати летальний фінал поєдинку нещасним випадком, який навіть спричинив дипломатичні ускладнення, проте деталі зіткнення змушують у цьому сумніватися. По перше, за умовами поєдинку він відбувався *a outrance* тобто із застосуванням бойової зброї. Як слушно зауважили Барбер і Беркер такі поєдинки були повною протилежністю придворних костюмованих спектаклів, ба навіть реакцією на них. Зіткнення *a outrance* приваблювали рицарів та зброєносців, заклопотаних правдивою воячкою, і виводилися із традиції договірних поєдинків що відбувалися під час воєнних дій. (Barber&Barker 1989, 125) Походження і статус учасників, а також політичні стосунки їх монархів повністю підтверджують це твердження. Сквайр Челонс, якщо вірити візуальному матеріалу, прибув у Тур в супроводі мініатюрної армії, куди входили навіть славнозвісні англійські лучники, на турнірах мало вжиткові. Французьку сторону представляв син загиблого при Азенкурі рицаря і рідний брат Жана де Бюея «Чуми на англійців», одного ж найефективніших воєначальників Карла VII. Чи не всі «списоносці» Джона Челонса і Луї де Бюея брали чинну участь у Столітній війні, проте Жан граф Дюнуа (Wagner 2006, 175-176) і Потон де Сентрай (Wagner 2006, 312), соратники Жанни Д'арк і рятівники Орлеану, яскраво виділялися навіть на їх фоні. Одним словом, на арені зустрілися давні і затяті вороги, які не мали підстав шкодувати один одного. Тому вони свідомо застосовували і летальну зброю і летальні прийоми. цілячись у найслабші місця латного обладунку.

Як на то вказують джерела першої половини-середини XV ст., кожна джоста, навіть «товариська», була діянням вкрай небезпечним. Зрештою, і «товариськості» у таких акціях було небагато. Надзвичайно показовим у цьому плані є «Шляхетне діяння Суєро де Кіньонеса». Родрігез де Лена повідомляє що за три місяці майже щоденних поєдинків було зламано біля 300 списів багато учасників отримали поранення, врешті самі ініціатори турніру, «захисники мосту» мусили передчасно завершити своє діяння так само через рани. Найчастіше травмувалися руки. До прикладу, під 30 липня автор нотує таке.

Коли бійці з'їхалися у п'яте, Антон де Деса ударив Педро де Нава в середину плакарту, спис ковзнув по поверхні і ударився у ребро кіраси (*borde de las platas*), проламав його, і наконечник списа пройшов наскрізь через його руку біля плеча і пахви таким чином що вийшов з другої сторони і залишив наскрізну рану з якої витекло багато крові, стосовно котрої хірурги казали що зараз він знаходиться у великій небезпеці, але певно одужає. (Fallows 2010, 471)

6 серпня трапився летальний випадок, у поєдинку між Суєро де Гомезом, захисником мосту, та прибулим із Арагону Асбертом де Гларамунтом. Поєдинок починався не зовсім

вдало, бійці з'їжджалися шість разів, проте лише раз влучили один в одного списами – кінь арагонця виявився полохливим, тому після п'ятої невдачі Суеро де Гомез великодушно віддав йому свого, а сам пересів на іншого. На сьомий раз Суеро ударив арагонця в зоровий отвір його шолома – забрало витримало, а спис вигнувся, проте не зламався. Наступного разу Суеро поміняв ціль і ударив у корпус противника, проте негайно повернувся до старої тактики.

Коли вони з'їхалися дев'ятий, раз Суеро де Гомез ударив нещасного Асберта де Гларамунта у зорову прорізь його шолома і удар був такої сили що наконечник списа зайшов тому в середину голови через ліве око до мозку і вибив око з очниці, зламав древко, уламок якого розміром з долоню разом з наконечником залишилося стирчати з рани. І уражений таким чином Асберт де Гларамунт з уламком древка і наконечником списа в оці спочатку схилився у сідлі, а потім упав мертвим на землю. (Fallows 2010, 481-482)

Родрігез де Лена наводить драматичний опис того, як мертве тіло виносили з бойовиська, поклавши на довгу дошку і як Суеро де Гомез побивався над ним з жалю. Вартим уваги є те що єпископ Асторги, до якого спеціально посилали місцевого вікарія за дозволом поховати арагонця у освяченому місці, відмовив, хоча Суеро де Кінонес гарантував поховання у своєму фамільному склепі. Традиційна заборона у християнському похованні турнірним бійцям як самовбивцям, ініційована вищими представниками кліру ще в XII ст., не втратила актуальності і в XV ст. Тому Асберту де Гларамунту вирили могилу неподалік мосту і погребли при великому скупченні учасників та глядачів. Після чого бої відновилися і тривали до 9 серпня. (Fallows 2010, 484-485)

Родрігез де Лена описуючи куртуазні жести ініціаторів турніру, наголошує на тому, що Асберт був надзвичайно високим чоловіком і йому було важко підібрати надійний обладунок до свого росту, а також повідомляє що той бився у позичених у Дієго де Базана, одного з ініціаторів турніру, латах (таку опцію передбачали правила бою) (Fallows 2010, 486), і прикладає чимало зусиль аби переконати читача у тому що загибель арагонця була так само нещасним випадком. Проте вся ця куртуазія не дає відповіді на просте питання. А саме – якого результату очікує борець, який свідомо, кілька разів підряд, цілиться противнику у зорову щілину забрала, як то робив Суеро де Гомез і намагався зробити Луї де Бюей?

Поєдинок Челонса та Бюея підважує ще один поширений історіографічний стереотип який вбачає в турнірах добру нагоду для молоді вправлятися в воєнному ремеслі з меншим ніж у битві ризиком. Натомість підтверджує спостереження Річарда Барбера та Джульєт Баркер про те, що турнірна традиція була скоріше рейтинговим змаганням авторитетних воєнних фахівців, аніж школою молодого рицарства. «Турніри були висококваліфікованим часто надзвичайно небезпечним спортом. Ми порівняно небагато знаємо про навчання володіти зброєю, проте рицарі і зброєносці молодші вісімнадцяти років рідко брали участь у важливих турнірах, тоді як більшість їх учасників мали за собою довгі роки правдивої участі в справжній війні та неабиякий у цьому досвід.» (Barber & Barker 1989, p. 6)

Луї де Бюей загинув на очах свого старшого брата. Певно, ця трагічна подія найкраще тлумачить стійку відразу Жана де Бюея до подібних рицарських розваг, в безапеляційний спосіб сформульовану на сторінках його літературної автобіографії.

Перш за все, той хто приймає у них участь - охочий до чужого добра. Інакше кажучи, його честь перетворюється на марнославство в якому мало користі, чинячи так він марнує і себе і своє золото, ризикує своїм здоров'ям лише для того аби позбавити ближнього життя або честі, не маючи з того ніякого зиску для себе, поневолений цим, він нехтує своїм воєнним фахом, службою своєму королю, і

благом суспільним. Тоді як ніхто не повинен ризикувати своїм тілом крім як у достохвальних трудах. (Bueil 1863, 100)

Попри всю свою нехоть до турнірів, в цьому місці Бюей перервав нотації, аби дати своїм читачам і своїм співбесідникам (пасаж оформлений у формі діалогу) цілком практичні поради стосовно збройних змагань. У контексті кінного таранного бою, він зауважив таке.

Якщо вам доведеться битися верхи, спорядіться у добрий і надійний обладунок, бо немає такої шпарини куди не проник би спис і коли він б'є – він б'є без жалю. Адже найнебезпечніша зброя на світі - це кінь та спис, оскільки нічого їх не зупинить. » (les plus périlleuses armes du monde sont à cheval et de la lance; car il n'y a point de holla). Можете тримати праву руку легко армованою настільки наскільки бажаєте, проте надійно захищайте праву пахву, багато людей загинуло через те, що списи проникали у це місце. (Bueil 1863, 100-101)

Проте закінчує Жан де Бюей безапеляційно.

Ці огидні збройні діяння ... не мають свого початку ані у праведній борні ані в службі Богу або чоловіку, тому ревність, яку помічаємо до них, не варта нічого, оскільки вона витікає з гордині та інших гріхів. (Bueil 1863, 104)

Саме через це скептичне ставлення до турнірів, а разом з ними і до традицій «рицарства старої школи», в очах Йогана Гейзинги адмірал виглядав прообразом військового модерної доби і цим самим набував для нідерландського дослідника неабиякого авторитету як свідок епохи. (Huizinga 1924, 75-76) Але виглядає на те, що презирство Жана де Бюей до турнірів, розтиражоване Гейзінгою, базувалося не стільки на неефективності бойових практик там стосованих, скільки на особистій відразі до такого роду заходів, яку спричинила загибель брата. А того Жан безперечно любив, скоро як назвав власного сина хрещеного 1458 р. іменем Луї. (Moffet 2010, 75). Але поради Бюей як споряджатися до таранного бою, навмисно закомпоновані у дискусію про турніри, натякають на те, що автор сумнівався у користі звичаю, але аж ніяк не в його летальності.

Моріс Кін зауважив, що подібні висловлювання були скоріше винятком ніж правилом для представників західної рицарської культури середини – другої половини XV ст. (Keen 1984, 208) Навіть «найтверезіший наратор» цієї доби, Філіп де Коммін, який у своїх мемуарах точно і зграбно відобразив «осінь Середньовіччя», не дозволяв собі подібних пасажів, обходячи турніри мовчанням (хоча сам Коммін, замолоду не без успіху брав у них участь). Рішучість Бюей і мовчання Комміна, гіперболізовані Гейзінгою, довгий час визначали ракурс дослідницького спостереження, і спосіб інтерпретації куди «документальніших» нарацій про турніри, як то мемуари Олів'є де Ла Марша або життєпис Жака де Лалена. Вчені, зазвичай зайняті вивченням «поважних» політичних, соціальних та культурних процесів з огляду на авторитет Гейзинги приймали подібні нарації за фікційні літературні штампи і сприймали турнірну традицію XV ст. у кращому випадку як прообраз спортивних змагань, а в гіршому - як ескапістські практики. Натомість зіткнення *à outrance*, спонукають до кардинально протилежних висновків: їх учасники «продовжували воєнні дії іншими засобами» повністю усвідомлюючи небезпеку моменту і політичну поважність ситуації, а тому без вагань застосовували летальні бойові техніки.

Але ще красномовніше доводить воєнну природу змагання Джона Челонса та Луї де Бюей різниця між поховальною церемонією якої удостоївся останній і більш ніж скромним погребом його «товариша по нещастю» Асберта де Гларамунта. Можна пояснювати цю відмінність тим, що Асберт був чужоземцем і то певно невисокого рангу, скоро як позичав для поединку обладунок, тоді як Луї де Бюей походив з родовитої знаті і загинув у присутності короля та двору. Проте «висока меса» відспівана небіжчику у кафедральному

соборі міста Тур та кількість і ранг придворних, присутніх на похороні, прямо вказує - в очах останніх француз поляг не у «суєтній забаві», але на королівській службі.

Іронія історії, щоправда, полягає в тому що збройне діяння Джона Челонса і Луї де Бюея, яке не було ані ескапізмом, ані пустим ритуалом, прислужилося у тривалій перспективі до хибних інтерпретацій пізньосередньовічного турніру як такого. Подія безпосереднім чином повпливала на Жана де Бюея; його тексти – на Йогана Гейзингу, а харизма останнього на цілі покоління західних медієвістів та воєнних істориків, котрі тривалий час дивилися на рицарську мілітарну культуру XV ст. примруженим оком. В українській історіографії до сього часу академічні штампи на зразок «занепаду лицарства в часи Столітньої війни», «присмерк лицарської епохи», тощо перебувають в активному вжитку. Автор сподівається що ця стаття прислужиться у їх ревізії.

References

- ANGLO, S., 2000, *The Martial Arts of Renaissance Europe*. New Haven & London: Yale University Press.
- BARBER, R., BARKER, J., 1989, *Tournaments, Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*. Woodbridge: the Boydell Press.
- BENEDETTI, A., 1967, *Diari de Bello Carolino (Diary of the Caroline War)*. [online,]. Available from: <https://deremilitari.org/2013/04/alessandro-beneditti-the-battle-of-fornovo-1495/> [Accessed on 6. 09. 2017]
- BLAIR, C., 1958, *European Armour circa 1066 circa 1700*. London: B. T. Badsford Ltd.
- BUEIL, J., 1889, *Le Jouvencel*. Tom II. Paris: Renouard.
- CRIPPS-DAY, F. H., 1918, *The History of Tournaments in England and France*. London: Bernard Quaritch LTD.
- FALLOWS, N., 2010, *Jousting in Medieval and Renaissance Iberia*. Woodbridge: the Boydell Press.
- FORGENG, J. L., 2018, *Pietro Monte's Collectanea. The Arms, Armour and Fighting Techniques of a Fifteen-Century Soldier*. Woodbridge: the Boydell Press.
- d'ESCOUCHY, M., 1863, *Chronique de Matthieu d'Escouchy*, Tom I. Paris: Renouard.
- HOWARD, M. E., 1977, *War in European History (second edition)*. Oxford: University Press.
- HUIZINGA, J. 1924, *The Waning of the Middle Ages a Study of the Forms of Life, Thought and Art in France and the Netherlands in the XIVth and XV Centuries*. New York: St. Martin Press.
- KEEGAN, J., 1976, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo, and the Somme*. London: Jonathan Cape Ltd.
- KEEN, M., 1980, *Chivalry*. New Haven & London: Yale University Press.
- MOFFAT, R. D., 2010, *The Medieval Tournament: Chivalry, Heraldry and Reality An Edition and Analysis of Three Fifteenth-Century Tournament Manuscripts*. 2 Volumes, [Submitted in accordance with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy The University of Leeds Institute for Medieval Studies].
- MONTE, P., 1509, *Petri Montii exercitiorum: atque artis militaris collectanea In tris libros distincta*. Milan: Giovanni Angelo Scinzenzeler.
- OAKESHOTT, E., R., 1980, *European Weapons and Armour: From the Renaissance to the Industrial Revolution*. Woodbridge: the Boydell Press.
- PARKER, J., [ed.], 2008, *Historia sztuki wojennej od Starożytności do czasów współczesnych*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- VALE, M., 1981, *War and Chivalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of Middle Ages*. Athens: The University of Georgia Press.

- VERBRUGGEN, J. F., 1997, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages: From the Eighth Century to 1340*. Woodbridge: the Boydell Press.
- VERBRUGGEN, J. F., 2005, *The Role of the Cavalry in Medieval Warfare*, *The Journal of Medieval Military History*. 3, 45-71.
- WAGNER, J. A., 2006, *Encyclopedia of the Hundred Years War*. Westport, Connecticut & London: Greenwood Press.
- WOOD, J., B., 1996, *The King's Army: Warfare, Soldiers and Society during the Wars of Religion in France, 1562-76*. Cambridge: University Press.

Поєдинок Жана де Бюея та Джона Челонса в місті Тур 1446 року: кінне турнірне зіткнення à outrance у текстах та зображеннях.

Стаття присвячена кінному турнірному зіткненню (джості) між англійським сквайром Джоном Челонсом та французом Луї де Бюеем, що відбулося 1446 року у місті Тур у присутності французького короля Карла VII та його двору. Вершники билися у повному обладунку із застосуванням кушованих списів. У тексті розглядаються питання пов'язані із стосунком таких договірних зіткнень до актуальної воєнної справи доби, бойової ефективності мілітарних практик там ужитих, і відповідно, інтерпретацій пізньосередньовічних рицарських турнірів в історіографії XX – поч. XXI ст. Наявна джерельна база дотична події дозволяє стверджувати, що бійці під час зіткнення свідомо застосовували летальні бойові прийоми, що, власне, і призвело до загибелі Луї де Бюея. Проте, різко негативна позиція старшого брата загиблого - вояка, придворного та літератора Жана де Бюея до такого роду рицарських діянь, висловлена ним на сторінках автобіографічного твору «*Le Jouvencel*» у тривалій перспективі doprowadила до хибного трактування рицарських договірних зіткнень як ескапістських та анахронічних проявів елітарної культури доби Пізнього Середньовіччя, розтиражованих авторитетним нідерландським вченим Йоганом Гейзінгою та його епігонами. Окрему увагу приділено захисному та зачіпному озброєнню учасників, та його впливах на хід та результат поєдинку. Проаналізовано у статті і нараційну програму восьми кольорових рукописних мініатюр, датованих серединою XV ст., котрі передають етапи та хід поєдинку. Кожне зображення присвячене певному етапу турнірного зіткнення, починаючи від прибуття англійського сквайра в Тур і закінчуючи фінальним летальним ударом. Візуальна нарація виконана із неабияким знанням особливостей рицарського озброєння та спорядження, а також і повним розумінням ходу та логіки кінних таранних поєдинків. Латні обладунки, зображені невідомим автором на поєдинкуючих бійцях – мають чіткі історичні аналогії серед артефактів рицарського озброєння, що збереглося до нашого часу. Цю серію мініатюр можна вважати цікавим прикладом «документальної баталістики» доби.

Ключові слова. Турнір, кінний таранний бій, рицарська культура, кушований спис, латний обладунок.

Volodymyr Hutsul, PhD, assistant professor of Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies of Uzhhorod National University (Ukraine). ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-1126-1746>

Володимир Гуцул, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського Національного Університету.

Received: 21-02-2019

Advance Access Published: May, 2020